

ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΒΛΑΤΑΔΩΝ
“ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ”
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ, 3 – 7 ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 2004

**Θεωρία και Πράξις
κατά τον Άγιο Γρηγόριον τον Παλαμά
- Συμβολή προς τον Σύγχρονο Μοναχισμό -**

**ΟΜΙΛΗΤΗΣ
ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΠΑΥΛΟΣ ΥΑΖΙΓΙ
(ΔΡ. ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ)**

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ

**GREEK ORTHODOX ARCHDIOCESE OF ALEPPO, ALEXANDRETTA & DEPENDENCIES
(PATRIARCHATE OF ANTIOCH AND ALL THE EAST)
P.O. BOX : 6976 ALEPPO – SYRIA
PHONE : + 963 21 4660670 – FAX : + 963 21 4660671
EMAIL : ARCH@ALEPPORTHODOX.ORG
WEBSITE : WWW.ALEPPORTHODOX.ORG**

**THESSALONICA – GREECE
2004**

I. Εισαγωγή

1. Ο προβληματισμός

Ένα βασικό και σύννηθες λάθος στην εκκλησιαστική μας ζωή είναι η διάκριση μεταξύ των δύο τρόπων ζωής, του θεωρητικού και του πρακτικού, του ‘εντός’ και του ‘εκτός’ του κόσμου, στην ερημιά και στην ενορία. Και αυτή η διάκριση παίρνει την έσχατη ακραία μορφή της στον μοναχισμό, όταν θεωρούμε ότι υπάρχουν δύο είδη μοναχισμού, εκείνο των μοναζόντων και το άλλο των ιεραποστόλων. Όταν δηλαδή η ποικιλία των χαρισμάτων διαφοροποιεί την ενότητα του σκοπού της Χριστιανικής ζωής. Η Ορθόδοξος Παράδοση και η ανατολική Εκκλησία αποδοκιμάζουν τέτοια διδασκαλία, καθώς και η ζωή της Εκκλησίας των πρώτων αιώνων. Τέτοιος λανθασμένος διαχωρισμός έχει δυσάρεστες επιπτώσεις στην ζωή και αποστολή της Εκκλησίας¹.

Όντως υπάρχουν διάφοροι τρόποι Χριστιανικής ζωής και σε διάφορα μέρη. Έχουμε ασκητές στην έρημο και έχουμε ιεραποστόλους στις ενορίες. Μερικοί ζουν ‘εντός’ του κόσμου και άλλοι ‘εκτός’ αυτού. Αλλά όμως, παρ’ όλη τη διαφορά τόπου και τρόπου, η Χριστιανική ζωή πρέπει να είναι η αυτή και μία που έχει την ίδια πνευματικότητα. Δεν πρέπει να διαφέρει η πνευματικότητα εκείνων που αγωνίζονται στην έρημο απ’ εκείνη των διαγώντων στον κόσμο.

Μερικές φορές η λανθασμένη διαφοροποίηση του ενός σκοπού των δύο τρόπων ζωής φθάνει σε υπερβολικό και επικίνδυνο σημείο ώστε η μοναστική ζωή να διαφθείρεται και να γίνεται απομόνωση και απομάκρυνση ή αυτοτέλεια από την όλη ζωή της Εκκλησίας και αδιαφορία για όλα τα προβλήματα και τους προβληματισμούς της. Και καταντά η μοναστική ζωή σε μέθοδο αυτοδικαίωσης και αυτοσωτηρίας. Και από την άλλη υφίσταται η διακονία στον κόσμο φθορά και εγκοσμικεύεται, ώστε να «μωρανθή το άλας, και εν τίνι αλισθήσεται» τότε²;

Φρονούν κάποιοι ότι ουδέν κοινόν μεταξύ ερήμου και κόσμου. Άλλο η ζωή ‘εντός’ κόσμου και άλλο η ζωή ‘εκτός’. Άλλο η θεωρία και άλλο η πράξις, άλλο ο θεωρητικός βίος και άλλο ο πρακτικός. Ο πρώτος ασχολείται με την μελέτη των θεωριών, με τον

στοχασμό, την σύλληψη εννοιών, τη λογική· ενώ ο δεύτερος αφοσιώνεται στην διακονία των ανθρώπων. Ο ένας είναι η θεωρητική μέθοδος και ο άλλος η έμπρακτη.

Με τέτοια ερμηνεία θα φθάσαμε στο αποτέλεσμα να μακαρίζουμε την Μάρθα παρά την Μαριάμ κατ' αντίθεση με τον Χριστό, ο οποίος ολοκάθαρα δήλωσε ότι η ενασχόληση με πολλές υπηρεσίες, με αποτέλεσμα να λείπει η ακοή του Λόγου, είναι η λάθος τοποθέτηση και ότι πρέπει να έχει ο Λόγος του Θεού την πρώτη και κεντρική θέση και μερίδα. Αυτή η διεφθαρμένη ερμηνεία της θεωρίας και πράξεως, της εννοίας του 'εντός' και του 'εκτός' κόσμου μας οδηγεί σε δύο επικίνδυνες και αντίθετες μεταξύ τους θέσεις. Έτσι οι δήθεν λεγόμενοι «θεωρητικοί» ασχολούνται περισσότερο με θεωρίες, αποκομμένες από την ζωή των ανθρώπων, τις ανάγκες και τους προβληματισμούς τους. Προφασιζόμενοι ότι αυτό σημαίνει «θεολογικός λόγος», ότι δηλαδή είναι ακατανόητο, ότι είναι υψηλό και θεολογικό και εξειδικευμένο. Και μ' αυτόν τον τρόπο αποβαίνει η θεολογική γλώσσα αυτών των ανθρώπων σε ακατανόητη λαλιά και άπρακτη, επομένως και άχρηστη για τον κόσμο, και μία σχολαστική ενασχόληση για ορισμένους μόνο θεολόγους (εντός παρενθέσεων). Διώχνει αυτή η ομάδα τον Θεόν από την ζωή των Χριστιανών λόγω υπερβολής στην θεωρητική αναζήτηση των Χριστιανικών αληθειών στο χορό της λογικής μόνον, και μακριά από τις εμπειρίες των ανθρώπων. Ενώ από την άλλη πλευρά, η άλλη ομάδα υπερβάλλει στην εκτίμηση των έργων της διακονίας σε σημείο ώστε να δικαιολογεί την έλλειψη της ασκήσεως και της πνευματικής ζωής των διακόνων, λόγω όγκου ευθύνης ή φόρτου εργασίας, ώστε η θέση του πλησίον να αντικαθιστά εκείνη του Θεού. Και αυτό είναι ακριβώς η εκκοσμίκευση της Εκκλησίας. Έτσι οι μεν τελευταίοι πέφτουν στην «λήθη», οι δε πρώτοι στην «φαντασία». Για εκείνους ο Θεός είναι ξεχασμένος και για τους άλλους γίνεται ο Θεός ιδέες.

Είναι δύο αντίθετες τοποθετήσεις, όμως στο βάθος οδηγούν τελικά σ' ένα και το αυτό αποτέλεσμα, την απομάκρυνση του Θεού από την ζωή των ανθρώπων, είτε μεταβάλλοντάς Τον σε ιδέες (ιδεολογία) είτε σε κίνητρο κοινωνικού έργου μόνον.

Και οι δύο σφάλλουν και αγνοούν ότι «η βασιλεία του Θεού εντός ημών εστί»³. Για τους πρώτους η Βασιλεία βρίσκεται στον ουρανό μακριά, και για τους δεύτερους ταυτίζεται με την κοινωνία εδώ. Οι δύο μέθοδοι στερούνται εκείνη την Κλίμακα που

μεταβιβάζει τον άνθρωπο προς τον Θεόν, και μένουν εκτός της «Πνευματικής Πάλης» και του Αοράτου Πολέμου. Οι πρώτοι πολεμάνε για τις ιδέες περί Θεού, και οι άλλοι παλεύουν με τις κοινωνικές ανάγκες ως αυτοτελή σκοπό, και οι δύο μένουν εκτός του αληθινού βάθους της χριστιανικής ζωής.

Η Χριστιανική ζωή είναι μία «Πάλη» πνευματική, όμως με τον Θεόν. Αυτή η πάλη είναι γνωστή στην Ορθόδοξη Παράδοση με την Παύλεια ονομασία «αγιασμός»⁴, και αυτός ο «αγιασμός» είναι το βάθος και ο σκοπός της Χριστιανικής ζωής είτε εντός είτε εκτός κόσμου, διακονώντας τους ανθρώπους ή ζητώντας το πρόσωπο του Θεού στην έρημο.

Εισέρχεται ο Θεός μέσα μας, και μετατρέπει το «εντός ημών» σε Βασιλεία. Η μοναστική ερημική ζωή και η ποιμαντική ιεραποστολική πρέπει να επιδιώκουν αυτήν την εμπειρία, της κατοικήσεως του Θεού στην καρδιά, ανεξαρτήτως τόπου και τρόπου της ζωής. Κάτω απ' αυτό το πρίσμα δεν μπορεί π.χ. ο έγγαμος βίος να γίνεται κώλυμα κοινωνίας με τον Θεόν. Ούτε ασφαρίζει η έρημος αυτήν την κοινωνία εάν επικοινωνεί ο ερημίτης εγωιστικά μόνον με τον εαυτόν του και όχι με τον Θεόν.

Όταν επικεντρώνουμε το σκοπό μας στην Βασιλεία τότε συναντάται η έρημος με την πόλη, και ότι είναι εκτός κόσμου ή εντός κόσμου ενώνεται με την παρουσία του Θεού «εντός ημών». Εκτός της παρουσίας του Θεού πάντοτε θα υπάρχει η αντίφαση μεταξύ λεγομένων πρακτικού και θεωρητικού τρόπων ζωής.

Ο στόχος του ανθρώπου είναι η ένωση με τον Θεόν, αδιάφορα αν πραγματοποιείται μονάζοντας ή ποιμένοντας. Η «πάλη», η «ένωσις» με τον Θεόν, λαμβάνει μέρος στην καρδιά και όχι στην έρημο ή στην ενορία. Μία είναι και εννιαία η Χριστιανική Πνευματική ζωή και έχει σκοπό να μας αξιοποιήσει να γίνουμε Ναοί του Αγίου Πνεύματος. Η Χριστιανική ζωή είναι μία πνευματική πορεία, εξαρτάται όχι τόσο από τον τόπο (έρημος ή πόλις) όσο από τον συνοδό, όταν δηλαδή πορευόμαστε εν Αγίω Πνεύματι, «συν Χριστώ». Όπου είναι ο Χριστός εκεί είναι η Βασιλεία.

«Πράξις» και «Θεωρία» στη Ορθόδοξη Παράδοση δεν είναι δύο αντίθετες έννοιες, εικονίζουν τους δύο τρόπους ζωής, τον πρακτικό ιεραποστολικό και τον θεωρητικό ή στοχαστικό. Ούτε επισημαίνουν δύο διαφορετικά χαρίσματα, αλλά δείχνουν τα δύο

αλληλοδιαδεχόμενα επίπεδα της Πνευματικής ζωής. Η Θεωρία ακολουθεί μετά την Πράξη και η Πράξη σκοπεύει την Θεωρία. Είναι τα δύο στάδια του εσωτερικού αγώνος.

Μάλιστα, αυτό τεκμηριώνεται από τα έξοχα παραδείγματα των μεγάλων Πατέρων της Χριστιανικής γραμματείας, οι οποίοι ήταν ποιμένες και αγωνίστηκαν εντός του κόσμου. Αυτοί οι πατέρες πέρασαν το στάδιο της «Πράξεως»-καθάρσεως μονάζοντας και έφθασαν στην θεωρία ποιμόνοντας⁵.

Όντως η έρημος και η μοναστική ζωή μπορεί να είναι το ιδεώδες και το πιο κατάλληλο περιβάλλον για το πρώτο στάδιο, δηλαδή της Πράξεως, αλλά αυτό δεν είναι απόλυτο και αποκλειστικό.

2. Ο άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς εκφραστής της Ορθοδόξου παραδόσεως

Ο Άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς υπήρξε τέτοιο παράδειγμα. Μία σύντομη ανασκόπηση του βίου του τεκμηριώνει ότι ήταν άνθρωπος πράξεως και θεωρίας.

Σπούδασε τα υψηλά γράμματα, την Φιλοσοφία, την Θεολογία και λόγω της Ορθοδόξου πίστεώς του διώχτηκε, εξορίστηκε, μετακινήθηκε σε διάφορα μέρη, δεν είχε ευκαιρίες να απολαύσει την εξωτερική ησυχία τουλάχιστον, πριν καταφύγει στο Άγιον Όρος. Αλλά και μετά, η αίρεση του Βαρλαάμ τον έφερε αναγκαστικά σε τρομερό πόλεμο, θεολογικό και ποιμαντικό. Και παρ' όλα αυτά ασκούσε την νοερά προσευχή, έφθασε μέσα σ' όλα αυτά σε «θεωρία», υπήρξε ο κατ' εξοχήν πατέρας που έγραψε και δίδαξε περί θεωρίας Θεού, ακτίστου φωτός, θεώσεως του ανθρώπου και δόξας Θεού⁶, δηλώνοντας ότι η θεωρία του Θεού έρχεται από την κάθαρση της καρδιάς διά μέσου της αληθινής γνώσεως, δηλαδή την άσκηση των αρετών, την Πράξη. Διότι «οι καθαροί τη καρδία τον Θεόν όψονται»⁷.

Έτσι όλες οι περιπέτειες της ζωής του δεν τον εμπόδισαν να γίνει ισχυρός και έμπειρος μάρτυρας της Ορθοδόξου Παραδόσεως και διδασκαλίας περί Ησυχίας, νοεράς προσευχής και «θεωρίας». Μάλλον αυτός ο γεμάτος δυσκολίες και ταλαιπωρίες βίος του διορθώνει την αντίληψη πολλών περί πράξεως και θεωρίας, και αυτός είναι ένας λόγος για να διαλέξουμε τα έργα του εν λόγω Πατρός γι' αυτό το θέμα.

Πολλοί αγνοώντας το βαθύτερο νόημα των δύο όρων (θεωρία, πράξη), τους ερμηνεύουν με κατηγορήματα της δυτικής σκέψεως συγχέοντας την θεωρία και την πράξη σαν να ήταν δύο είδη ζωής και όχι δύο επίπεδα και στάδια του πνευματικού αγώνος. Αυτός ο διαχωρισμός εισήλθε από τον μεσαίωνα στην Δύση, εξαιτίας επικρατήσεως του σχολαστικισμού, ιδιαιτέρως δε από τον Θωμά τον Ακινάτη.

II. Θέμα

1. Η έννοια της Πράξεως

Θεμελιώδης αρχή, για την Ορθόδοξη Παράδοση είναι, ότι η θεωρία και η πράξη δεν αποτελούν δύο διαφορετικά είδη δράσεως στην ζωή. Αντίθετα είναι τα δύο στάδια στην πρόοδο της πνευματικής ζωής, το ένα διαδέχεται το άλλο. Η θεωρία εμπνέει και νοηματοδοτεί την πράξη. Χωρίς την θεωρία χάνει η πράξη το βαθύτερο νόημά της, και μετατρέπεται σε νεκρό τύπο. Και χωρίς την πράξη, η θεωρία παραμένει κενό γράμμα ή εκπίπτει σε μία άσαρκη ιδεολογία.

Ο Ηλίας ο Πρεσβύτερος λέγει ότι η ανδρεία ψυχή μοιάζει με γυναίκα που έχει δύο λυχνάρια «το πρακτικόν τε και θεωρητικόν κατέχουσα», ως δύο είδη πράξεως που αποβλέπουν στο μοναδικό στόχο, τη θεωρία⁸.

Εάν η «θέωσις» ή η «θεωρία» είναι το ζητούμενο τέλος της ζωής, τότε η «Πράξις» είναι η συν Θεώ (Αγίω Πνεύματι) προσπάθεια. Η δε «θεωρία» είναι η «εν Θεώ διαμονή».

Προφανώς, Θεωρία είναι η θέα του Θεού, η επιστροφή και επανάκαμψη του νου στον Θεό, και η Πράξις είναι ό,τι οδηγεί σ' αυτήν. «Και συντομώτερον έτι περί τούτων ειπείν, καλόν θεωρία και καλόν πράξις· η μεν, εντεύθεν επανιστάσα, και εις τα Άγια των Αγίων χωρούσα, και τον νούν ημών προς το συγγενές επανάγουσα· η δε, Χριστόν υποδεχομένη, και θεραπεύουσα, και τοις έργοις το φίλτρον ελέγχουσα», καθώς λέγει χαρακτηριστικά ο άγιος Γρηγόριος Παλαμάς.

Η «Πράξις» λέγεται στην πατερική παράδοση και 'ηθική'. Όταν ο Παλαμάς κάνει λόγο για ηθικά κεφάλαια, εννοεί τα κεφάλαια εκείνα στα οποία αναπτύσσεται το θέμα της

καθάρσεως της καρδιάς. Στην πατερική και ασκητική παράδοση, γίνεται λόγος για τρία στάδια της πνευματικής ζωής, την κάθαρση, το φωτισμό και τη θέωση. Η πράξη περιλαμβάνει τα δύο πρώτα στάδια. Έτσι, η πράξη ξεκινά από το στάδιο της καθάρσεως και προοδεύει προς την απάθεια, όπου η ηδονή γίνεται οδύνη. Ο άγιος Ισαάκ ο Σύρος υπογραμμίζει χαρακτηριστικά ότι «αρχή μετανοίας μίσος αμαρτίας».

Έτσι κατά την διάρκεια αυτής της πορείας θεραπεύεται το «επιθυμητικόν» της ψυχής και ανταλλάσσεται ο έρωτας του κόσμου με τον θείο έρωτα. Τότε απελευθερώνεται ο νους από την «άγνοια» και μένει σταθερός στην παρουσία του Θεού. Και όταν διά του αγώνος φυλλάει την «παρουσία» αποκτά την αδιάλειπτη προσευχή, και αποβάλλει την «λήθη», επομένως φθάνει στο στάδιο του φωτισμού.

«Προσευχή» εδώ δεν σημαίνει τα διάφορα κείμενα ή αναγνώσματα ή ακολουθίες, αλλά την «εν Θεώ διαμονή», δηλαδή την συμφωνία και την υποταγή του ανθρώπινου θελήματος στην θεία θέληση ελεύθερα, την εθελοντική υπακοή. Στα πρώτα στάδια της Πράξεως συνοδεύεται αυτή η προσπάθεια με πόνο, μόχθο και αγώνα, επειδή η καρδιά είναι ακόμη προσκολλημένη στις του κόσμου ματαιότητες. Όμως στο στάδιο του «φωτισμού» εξαφανίζεται η «φαντασία» και παραμένει η θεία «παρουσία», και προχωράει ο άνθρωπος στην «Θεωρία».

Με άλλα λόγια, η πράξη είναι η εξάσκηση της προσευχής, νηστείας, αγρυπνίας και όλων των Χριστιανικών αρετών που συμπεριέχονται στις τρεις προηγούμενες αρετές. Γι' αυτό ψάλλει η Ορθόδοξη Εκκλησία για τους επισκόπους ιερομάτυρες που έζησαν στον κόσμο «... την πράξιν εύρες θεόπνευστε, εις θεωρίας επίβασιν»⁹.

Όπως επίσης η Εκκλησιαστική υμνολογία ψάλλει για τους οσίους τους οποίους ασκήτευσαν στην έρημο: «της ερήμου πολίτης, και εν σώματι άγγελος, και θαυματουργός ανεδείχθης, θεοφόρε, ..., νηστεία, αγρυπνία, προσευχή, ουράνια χαρίσματα λαβών»¹⁰.

Από τα άνω τροπάρια φαίνεται καθαρά πώς κατανοεί η Ορθόδοξη Παράδοση την Πράξη και την Θεωρία. Και πως οι ασκητές στην έρημο (οι όσιοι) και οι ποιμένες (μάρτυρες, ιεράρχες), φθάνανε στην θεωρία (ή θείες δωρεές) διά της πράξεως (ή νηστείας, αγρυπνίας, προσευχής).

Όλη η φιλοκαλική παράδοση της ανατολικής ορθόδοξου Εκκλησίας ακολουθεί την αποφαιτική μέθοδο. Γι' αυτό η προσέγγιση του Θεού από τον άνθρωπο δεν γίνεται γνωστικά, με τη λογική, αλλά εμπειρικά διά της τηρήσεως των εντολών του Θεού ως βίωμα. Η άσκηση των αρετών, η οποία καθαρίζει την καρδιά, είναι η μέθοδος της θεώσεως. Γι' αυτό τα συγγράμματα του αγίου Γρηγορίου του Παλαμά και των Πατέρων του 14ου αιώνα αποτελούν το ένα τέταρτο του συνόλου της Φιλοκαλίας. Κατ' εκείνη την περίοδο, οι πατέρες, λόγω της επαφής τους με το σχολαστικισμό της Δύσεως, υπογράμμισαν ότι η μέθοδος προσεγγίσεως του Θεού δεν είναι ο νους και η φιλοσοφία, αλλά πρωτίστως η κάθαρση της καρδιάς και η εν ασκήσει ζωή. Και ο άγιος Νικόδημος ο Αγιορείτης ετοίμαζε την έκδοση Άπαντα των έργων του Παλαμά¹¹.

Ο Olivier Clément, στο πρόλογό του στη γαλλική μετάφραση της Φιλοκαλίας, προσδιορίζει την πράξη και τη θεωρία ως εξής: Praxis = pratique = l'action du moine sur lui-même = κάθαρσις ζωής = perfection¹².

Για τον Άγιο Γρηγόριο τον Παλαμά, οφείλουμε να προσκολληθούμε στο Θεό με τα έργα της μετανοίας, ιδιαίτερα με την αγάπη προς τον Θεό, η οποία συνίσταται από την απάθεια και την αφθονία των αρετών¹³.

Για τον άγιο Μάξιμο τον Ομολογητή, νηπτικό πατέρα του 7ου αιώνα, οι πιστοί διαχωρίζονται σε τρία πνευματικά επίπεδα. Οι πρώτοι είναι «οι πιστοί», οι εισερχόμενοι στη πίστη, οι οποίοι την έχουν απλά αποδεχτεί. Οι δεύτεροι είναι «οι πρακτικοί», οι οποίοι τηρούν τις εντολές και επιτυγχάνουν. Οι τρίτοι είναι «οι τέλειοι». Είναι οι γνωστικοί, όχι με τη σημασία ότι ασχολούνται με διανοητικούς συλλογισμούς, αλλά επειδή επιδιώκουν τη χριστιανική τελειότητα που πραγματοποιείται με την εαυτού κάθαρση¹⁴. Οι γνωστικοί είναι οι πιστοί οι οποίοι κατάφεραν, με την κάθαρση του εαυτού τους να απελευθερωθούν από την πλάνη του κόσμου, ώστε η γνωστική ψυχή κινείται (πράξις) από τα αισθητά και υλικά στην εν πνεύματι φυσική θεωρία, και απ' αυτήν στην φανερή θεολογία»¹⁵.

Κατά τον Παλαμά, Πράξις είναι να αποβάλλουμε «τα γεώδη και σαρκικά φρονήματα». «Επιτιδημούντες εν φωτί του Θεού»¹⁶.

Ο Παλαμάς, στην ερμηνεία του της Μεταμορφώσεως του Κυρίου, παρουσιάζει τα στάδια της πνευματικής ζωής, συμβολικά, σε συνάρτηση με τα γεγονότα που έλαβαν μέρος γύρω από τη Μεταμόρφωση και λέει:

Προηγήθηκε η **‘ομολογία’** του Πέτρου της Μεταμορφώσεως. Ακολούθησαν μετά 6 ημέρες κατά τις οποίες ο ευαγγελιστής δεν αναφέρει τίποτα, αλλά κρατά **‘σιωπή’**. Κατά την έκτη ημέρα, ο Κύριος παίρνει τους μαθητές Του και αναβαίνει στο όρος για να αφοσιωθεί στην **‘προσευχή’**. Και έπειτα έρχεται η Μεταμόρφωση. Αυτά τα τρία στάδια (η ομολογία, η σιωπή και η προσευχή) εκφράζουν προοδευτικά τα στάδια της πνευματικής ζωής του ανθρώπου. Έτσι το πρώτο στάδιο, αρχίζει με την ομολογία, δηλαδή την τέλεια γνώση διδασκαλίας της πίστεως και την εκ βάθους κατανόηση των εντολών και των του θείου λόγου εννοιών. Έπεται το στάδιο της σιωπής, το οποίο, κατά τον άγιο Γρηγόριο τον Παλαμά, σημαίνει το στάδιο της ασκήσεως και της τηρήσεως των εντολών στην ζωή· είναι το στάδιο της εαυτού καθάρσεως. Αυτά τα δύο πρώτα στάδια αποτελούν την περίοδο της πράξεως. Τότε, ο άνθρωπος φτάνει στη Μεταμόρφωση, δηλαδή στο χρόνο της **‘προσευχής’**, όπου η ζωή μας συνοδεύεται από την παρουσία του Θεού και κοινωνεί με τη ζωή Του. Αυτό το τελευταίο στάδιο αποκαλείται θέωση ή θεωρία του Θεού¹⁷.

Μία άλλη ορολογία εκφράζει επίσης την έννοια της Πράξεως. Έτσι έχουμε τους όρους: «Πίστη», «Εκκλησία» και «Βασιλεία». Η «Πίστη» είναι έργο των έξι ημερών του αιώνος τούτου, η «Εκκλησία» αντιστοιχεί στην έβδομη ημέρα ως σαββατισμός, και η «Βασιλεία» εννοεί την «όγδοη». Και από αυτήν την ερμηνεία αποφαίνεται ότι η λογική και ο στοχασμός δεν σημαίνουν καθόλου θεωρία. Αντιθέτως ο ρόλος της λογικής έγκειται στην κατανόηση της πίστεως, πράγμα το οποίο προηγείται της «πράξεως», δηλαδή της εξασκήσεως των αρετών και της καθάρσεως, κάτι το οποίο ζούμε στην εκκλησία διά των μυστηρίων ως «Πράξη».

Μετά απ’ αυτήν την περίοδο φθάνει κανείς στην όγδοη ημέρα, στην θεωρία, δηλαδή στον χρόνο της «Βασιλείας». Επομένως «προσευχή» είναι τέχνη όχι της θεωρίας, όπως κατανοείται δυτικά ως στοχασμός, αλλά είναι, με την νηστεία, αρετές και τέχνες της Πράξεως. Είναι έργα της έκτης και έβδομης ημέρας, χωρίς τις οποίες η «θεωρία» είναι αδύνατη και η είσοδος στην Βασιλεία και την Όγδοη ημέρα ανεπίτρεπτη.

Ο Παλαμάς καταπολεμεί όσους μετατρέπουν τον Χριστιανισμό σε σύστημα λογικό ή διανοητικό και φιλοσοφία ή σε ανθρωπιστική επιστήμη (Ουμανισμός), δηλαδή σ' έναν συλλογιστικό προβληματισμό. Ενώ τα συμπεράσματα του αντιπάλου του Βαρλαάμ είναι ότι οι φιλόσοφοι υπήρξαν ανώτεροι από τους αποστόλους, διότι κατείχαν υψηλότερες γνώσεις. Για τον Παλαμά, η όντως φιλοσοφία (η Πράξις) είναι εκείνη η οποία μας οδηγεί στη θεωρία του Θεού (Θεωρία). Η «γνώσις» λοιπόν μας εισάγει στην Πράξη, είναι υπηρέτης της Πράξεως και όχι σκοπός.

Μπορεί ο άγιος να ονομάζει και τον Βαρλαάμ θεολόγο, αλλά τονίζει σαφώς ότι αυτή η εγκεφαλική θεολογία διαφέρει πολύ από τη θεοπτία. Θεολόγοι, κατά τον άγιο Γρηγόριο τον Παλαμά, είναι οι θεόπτες, ... αυτοί που έφτασαν στην τέλεια πίστη, στο φωτισμό του νου και στη θέωση.

Ο Παλαμάς τονίζει πολύ την πράξη και τα έργα της ως μέθοδο εισάγουσα στην θεωρία, όμως η θεωρία παραμείνει δώρο από τον Θεό και ποτέ ανθρώπινο επίτευγμα, χάρη και όχι κατόρθωμα. Η πορεία προς την θέωση γίνεται «εν συνεργεία» με το Άγιο Πνεύμα.

Η ελευθερία του ανθρώπου μετά την πτώση επηρεάζεται εύκολα από το κακό, προς το οποίο και ρέπει. Γι' αυτό, το αυτεξούσιο του ανθρώπου έχει ανάγκη από τη θεία βοήθεια για να συνεχίσει την ανοδική πορεία προς τη θέωση, που έχει διακοπεί από την παρακοή¹⁸. Η ανθρώπινη προσπάθεια, από μόνη της, δε φτάνει στην κάθαρση της καρδιάς, αλλά ελκύει τη χάρη του Αγίου Πνεύματος, η οποία την πραγματοποιεί. Μάλιστα, και το «καλώς βούλεσθαι» είναι παρομοίως έργον της χάριτος¹⁹.

Τα μυστήρια της Εκκλησίας είναι τα μέσα συνεργασίας ανθρώπου και Θεού. Αυτά είναι λοιπόν τα βασικά μέσα της Πράξεως²⁰. Και γι' αυτό, η Εκκλησία, για τον Παλαμά, λέγεται «κοινωνία θεώσεως»²¹.

«Πράξις» σημαίνει κάθαρση της καρδιάς, με τη βαθύτερη έννοια, ότι η καρδιά δηλώνει ολόκληρο το ανθρώπινο όν. Ο άνθρωπος είναι όν διφυές, γι' αυτό η «Πράξη» πρέπει να έχει δύο σκέλη για να είναι πλήρης· συνδέεται με δύο τρόπους σωματικώς και πνευματικώς, πρόκειται περί καθάρσεως σώματος και ψυχής²².

Χρησιμοποιεί ο Παλαμάς μία έκφραση όμοια της του Αγίου Γρηγορίου του Θεολόγου «Πράξις γαρ επίβασις θεωρίας», και λέγει επιγραμματικά «επίβασις της ως αληθώς θεωρίας ή θεοπτίας»²³.

2. Η έννοια της Θεωρίας ή Θεολογία

Άρα λοιπόν, «Θεωρία κατά τον Άγιο Γρηγόριο τον Παλαμά και όλη την Ορθόδοξη Παράδοση δεν σημαίνει συλλογισμός ή διανοητικά φιλοσοφικά συστήματα. Θεωρία είναι συνώνυμος με «θεολογία», «θέωσις», «ένωσις», «θεοπτία»...

«Θεωρία» για τον Παλαμά είναι η θεοπτία και θέα της δόξης του Θεού. Θεωρία είναι η όραση του ακτίστου φωτός, δεν είναι αφηρημένη κατάσταση, ούτε διανοητική επεξεργασία των σκέψεων και της φαντασίας, είναι «ένωσις» και «εκθέωσις» και «μεθεξίς και θεουργός κοινωνία»: «η γουν του φωτός τούτου θεωρία ένωσιν εστιν... η δε του φωτός ένωσις τι γε άλλο ή όρασις εστιν». Αυτή η κατά χάριν ένωση γίνεται όπως το σίδηρο με την φωτιά ώστε είναι όρασις και ένωσις. «Και φως έσονται και φως όψονται».

Ο Αδάμ στον Παράδεισο, πριν από την πτώση, απολάμβανε τη θεωρία του Θεού. Η μελέτη του βιβλίου της Γενέσεως δείχνει ότι ο Αδάμ είχε κοινωνία με τον Θεό, αλλά έπρεπε με τον ελεύθερο αγώνα του να παραμείνει σ' αυτήν την κατάσταση, να φθάσει στην τελεία κοινωνία και ενότητα μαζί Του.

Ο άγιος Ιωάννης ο Δαμασκηνός περιγράφει πολύ χαρακτηριστικά αυτήν την κατάσταση της αρχηγόνου δικαιοσύνης. Ο Αδάμ ήταν κεκαθαρμένος και συγχρόνως τρεφόταν από τη θεωρία του Θεού. Ο νους του ήταν φωτισμένος, και αυτό σημαίνει κυρίως ότι ήταν ναός του Αγίου Πνεύματος και είχε αδιάλειπτη μνήμη Θεού²⁴.

«Θεωρία» είναι η «Θέωσις»²⁵. Ένα παράδειγμα αποτελεί η αρπαγή του Αποστόλου Παύλου στον τρίτο ουρανό²⁶.

«Θεωρία είναι το τέλος (σκοπός) της Χριστιανικής ζωής και ο στόχος της πρακτικής ζωής (πράξεως), όπως λέγει ο Απόστολος: «Ταύτας ουν έχοντες τας επαγγελίας, αγαπητοί, καθαρίσωμεν εαυτούς από παντοί μολυσμού σαρκός και πνεύματος, επιτελούντες

αγιωσύνη εν φόβω Θεού»²⁷. Άλλωστε αυτός είναι ο σκοπός της οικονομίας του Θεού και ιδιαιτέρως της ενανθρωπίσεως του Λόγου²⁸.

«Σωτηρία» σημαίνει, στην Ορθόδοξη παράδοση «μεταμόρφωση» του ανθρώπου και όχι «δικαίωση» ή «αποφυγή θείας οργής» ούτε «θεική συγχώρησις», όπως στην δυτική παράδοση. Σωτηρία για την Ορθόδοξη παράδοση είναι η απελευθέρωση του ανθρώπου από τα μεταπτωτικά δεσμά των παθών και της φθοράς, και όχι μια ηθική συμφιλίωση με τον δικαστή Θεό. Σωτηρία δηλώνει λοιπόν «θεραπεία» της πεπτωκότης φύσεως και αποκατάσταση στην αρχαία «κατά φύσιν» κατάσταση, δηλαδή στην κοινωνία με τον Θεόν. Η αρχέγονος κατάσταση του Αδάμ έδινε τέτοια εικόνα της «θεωρίας». Ο Παλαμάς επικαλείται την ερμηνεία του Γρηγορίου του Θεολόγου, ότι «θεωρία ήν το φυτόν»²⁹.

Αυτή η «θεωρία» ή «θεοπτία» ήταν ένα κεντρικό θέμα στα συγγράμματα του Παλαμά, ο οποίος χρησιμοποιεί μία πιο τολμηρή ορολογία από εκείνη του Γρηγορίου του Θεολόγου και άλλων πατέρων, όπως ο Μέγας Βασίλειος, οι οποίοι παρέμειναν στην βιβλική ορολογία. Έτσι δεν διστάζει ο Παλαμάς να αναφέρει λέξεις όπως: «θεοποιός δύναμις του Θεού»³⁰.

Εκ τούτου, η θεωρία δεν είναι καρπός της «φαντασίας» ούτε έργο διανοητικού λογισμού ή στοχασμού³¹, αλλά είναι η ένωσις με τον Θεόν. Απόδειξη αποτελεί η ζωντανή παρουσία του Θεού. Για την μοναχική ζωή η ένωσις με τον Θεόν γίνεται διά της καθαράς και αδιάσπαστου προσευχής³². Και αυτή η προσευχή κατορθούται με τη εφαρμογή των εντολών και την συνεργεία της Θείας Χάριτος³³.

Προηγείται της θεωρίας και εισάγει σ' αυτή λοιπόν η «απάθεια», όταν δηλαδή αποκτά ο άνθρωπος το «θείον πάθος» και γίνεται ο Χριστός «τα πάντα εν πάσι».

Η «θεολογία» επιτρέπεται μόνον για τους θεομένους και θεόπτες του Θεού. Ή, με άλλα λόγια, η «θεωρία» είναι η πηγή της θεολογίας, και οι δύο ανήκουν στο ίδιο στάδιο της πνευματικής ζωής.

Η θεολογία που προέρχεται από στοχασμό είναι η ψεύτικη. Τέτοια είναι εκείνη των αιρετικών: «καν εξετάσης ίδοις αν πάσης η της πλείστας των δεινών αιρέσεων εντεύθεν (φιλοσοφικοί στοχασμοί) λαβούσας τας αρχάς»³⁴. Η θεωρία είναι ο καρπός της πράξεως των αρετών διότι οι πατέρες «αλιευτικώς» και όχι «αριστοτελικώς» θεολογούν (Γρηγόριος

ο Θεολόγος). Ο κόπος και ο ιδρώτας φέρνει την κάθαρση της καρδιάς και όχι η φαντασία της λογικής.

Η θεωρία παραμένει πάντοτε θείον δώρον και όχι αντίτιμον του ανθρωπίνου κόπου ή αγώνος. Η εξάσκηση των αρετών, δηλαδή η πράξις προετοιμάζει και προπαρασκευάζει τον άνθρωπο διά την δωρεά και την έλευση της Χάριτος, αλλά ποτέ δεν την εξαγοράζει. Οι ανθρωπίνοι κόποι μπορούν κάλλιστα να αποδίδουν ανθρώπινα χαρίσματα. Αλλά η «θεωρία» είναι μία κατάσταση «υπέρ φύσιν» και «υπέρ αρετήν» και «υπέρ την ανθρώπινη γνώση»³⁵, είναι μόνον «φιλανθρωπία», είναι δώρο του Πνεύματος του Αγίου. Η ένωσις με τον Θεόν πραγματοποιείται Θεία Χάριτι³⁶.

Εφόσον η θεωρία είναι κατάσταση καθαρής προσευχής, τότε αυτή χρειάζεται και την «θεία χάριν» και όχι μόνον την ανθρώπινη προσπάθεια³⁷.

Και επειδή είναι η θεωρία θείας Χάριτος δώρον και μέθεξι στην θεία δόξα, είναι και μία τελειότητα ατέλειωτη, δεν υπάρχει τέλος αυτής της τελειώσεως, η στασιμότητα είναι στο βάθος πτώση, και επομένως αμαρτία και άρνηση της φιλανθρωπίας και δωρεάς του θεού³⁸.

«Της δε θέωσις ταύτης εστί και αρχή και τα μετά την αρχήν, κατά τε το αμυδρότερον και τηλαυγέστερον διαφέροντα προς άλλα, τέλος δ' ουμενούν· επ' άπειρον γαρ η πρόοδος αυτής, ωσαύτως και της εν αποκαλύψει αρπαγής».

Για όλους, η θεωρία είναι σα μία συμφωνία μυστική μεταξύ της ανθρώπινης ψυχής και Θεού. Γίνεται μόνον σε υψηλό πνευματικό βαθμό. Στη φάση της τελείας καθάρσεως, διά της πίστεως και της αγάπης. Εκεί όπου ενώνεται ο άνθρωπος με τον Θεό. Και παραδείγματα ανθρώπων οι οποίοι έφθασαν στη θεωρία (εμμονή εν τω Θεώ) είναι ο Μωσής, όταν διέσχισε την Ερυθρά Θάλασσα³⁹, και ο Ηλίας όταν σταμάτησε τη βροχή⁴⁰, καθώς επίσης και ο Πρόδρομος και ιδιαιτέρως η Παναγία⁴¹.

Όταν κατανοεί κανείς τι σημαίνει θεωρία, θεοπτία, θέωσις, δεν πρέπει να νομίσει ότι η θεωρία είναι έργο μόνο μερικών εκλεκτών, ή μοναχών ή κάποιας αγίων ομάδας. Αυτό το υψηλό νόημα είναι το μοναδικό νόημα της Χριστιανικής ζωής. Ο άνθρωπος, κάθε άνθρωπος, είναι καλεσμένος σ' αυτήν την μακαρία τελειότητα.

Ο άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς όταν, από μοναχός έγινε αρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης, δεν δίσταζε κηρύττοντας προς τον απλόν λαόν της πόλεως να μιλήσει υπέρ των ιδίων αρετών, της θεώσεως και της θεωρίας του Θεού. Το ότι κήρυττε περί του Θείου φωτός στο ποίμνιό του, δείχνει ότι ο Άγιος πίστευε, πώς αυτές δεν είναι καταστάσεις ακατόρθωτες για τον κόσμο. Το αντίθετο, όπου χρειαζόταν, τόνιζε ότι είναι αυτές σκοπός και στόχος για όλους τους Χριστιανούς ανεξαρτήτως τόπου και τρόπου ζωής.

Μιλώντας για την καρδιακή καθαρότητα, λέει ότι και οι έγγαμοι μπορούν να την επιμεληθούν: «Δυνατόν μεν ούν και τοις εν συζυγία ζώσι, της καθαρότητος αντιποιείσθαι ταύτης, αλλά μετά πλείστης όσης δυσκολίας». Στην ερμηνεία του για το χωρίο σχετικά με το επεισόδιο της Μάρθας και της Μαριάς⁴², δεν μιλά περί θεωρίας και πράξεως, αλλά θεωρεί τον πολύ κόσμο και τον έγγαμο βίο ως αιτία περισπάσεως, ενώ την ησυχία και την παρθενία πιο εύκολες για τις αρετές⁴³.

Τα πρότυπα του Μωυσή, του Ηλία, του Προδρόμου και ιδιαίτερος της Παναγίας⁴⁴, αποτελούν κίνητρα και όχι εξαιρέσεις. Ναι, αυτή η πραγματικότητα είναι δυνατή στους καθαρούς οι οποίοι έφτασαν στην εαυτού κάθαρση με την προσευχή και την αγαθοεργία. Είναι μία δωρεά η οποία επιφυλάσσεται σε όλους⁴⁵. Μπορούν να την απολαύσουν όλοι οι πιστοί, σ' οποιαδήποτε κατάσταση και αν βρίσκονται, αλλά ιδιαίτερος προκόπτουν σ' αυτήν οι αποσυρόμενοι απ' αυτόν τον κόσμο και ζουν εν απολύτω ησυχία, εσωτερική και εξωτερική⁴⁶.

III. Επίλογος

Ο ενιαίος σκοπός της ζωής: η θέωσις-θεωρία

Σημασία δεν έχει με ποιο χάρισμα διακονούμε μέσα στην Εκκλησία, αλλά πώς και γιατί το ασκούμε και το πράττουμε; Προς δόξα Θεού; Τότε οδηγεί προς απάθεια και θεωρία. Ή προς εγωισμό; Τότε είναι πάθος και πλάνη. Το κυριότερο είναι να εργαστούμε σε όποια οδό προς δόξα Θεού. Ως συμπέρασμα, νομίζουμε ότι είναι βασικό λάθος, εισαγόμενο από τη σχολαστική περίοδο της Δύσεως, να χωρίσουμε τον Χριστιανικό βίο γενικά και τα μοναχικά τάγματα ιδικά και το πνεύμα των κανονισμών τους σε δύο είδη με

δύο διαφορετικούς πνευματικού ύψους σκοπούς, το θεωρητικό και το πρακτικό. Πράξις η οποία δεν οδηγεί στην θεωρία, την θεοπτία και την ένωση με τον Θεόν, καταντά σε μία φαρισαϊκή άκαρπη άσκηση. Το προσωπικό παράδειγμα και η διδασκαλία του Αγίου Γρηγορίου του Παλαμά υπήρξε νέα νίκη της Ορθοδοξίας, και για πολλούς λόγους, που στο βάθος αφορούν την διαφύλαξη της Χριστιανικής ζωής και της οδού της τελειώσεως. Το θέμα της «Πράξεως» και της «θεωρίας» αποτελεί ένα πολύ σπουδαίο θεμέλιο των μοναστικών κανονισμών, και διοικήσεως και πνευματικότητας της μοναχικής πολιτείας⁴⁷. Η συμβολή του εν λόγω Πατρός είναι πολύ επίκαιρη σήμερα όπου απειλείται η μοναχική πολιτεία να εγκοσμικευθεί σ' ένα μεγάλο μέρος του συνόλου της.

Ο Μοναχισμός ιδιαίτερα, πρέπει να ζητήσει το μοναδικό σκοπό «ενός εστι χρεία»⁴⁸ οπουδήποτε και με οποιονδήποτε τρόπο εκπληρεί την μαρτυρία του «εντός» και «εκτός» κόσμου. Γιατί πριν από όλα, ο μοναχισμός είναι 'μαρτυρία' άμα και 'παρουσία' της Βασιλείας του Θεού.

Συνομειύσεις

ΕΠΕ Έλληνες Πατέρες της Εκκλησίας, εκδ. Πατερικά εκδόσεις 'Γρηγόριος ο Παλαμάς', Θεσσαλονίκη.

PG Patrologia Graeca, Editions J.P. Migne, Paris 1857-1912.

Πηγές

- Φιλοκαλία των ιερών Νηπτικών, τόμ. Β' και Γ', εκδ. Το Περιβόλι της Παναγίας, Θεσσαλονίκη.
- Γρηγόριος Παλαμάς, *Έργα*, ΕΠΕ, τόμ. 1-8.

Βιβλιογραφία

- Βλάχος, Ιερόθεος *Μικρά είσοδος στην Ορθόδοξη πνευματικότητα*, Σειρά Θεωρία και πράξη, εκδ. Αποστολική διακονία, Αθήνα 1992.
Εκκλησιαστικό Φρόνημα, Β' έκδοση 1993.
- Γεώργιου, Ηγουμένου Ι.Μ. *Η θέωσις ως σκοπός της ζωής του ανθρώπου*, εκδ. Ι. Μ. οσίου Γρηγορίου, Άγιον Όρος 1997.
- Γρηγορίου Θεοδώρου, Α. *Η περί του ανθρώπου διδασκαλία των Ελλήνων Πατέρων*, Αθήνα 1956.
Η σοφία λέει, εκδ. Αρμός, Αθήνα.
- Π. Μιχαήλ Lot-Borodine, M. *La déification de l'homme selon la doctrine des pères grecs*, Paris 1970
- Μαντζαρίδου, Γεωργίου *Παλαμικά*, εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1998.
- Σαχάρωφ, Αρχιμ. *Άσκησις και θεωρία*, εκδ. Ι. Μ. Προδρόμου, Essex, Αγγλία 1996.
- Σωφρονίου, Τσάμη, Δημητρίου *Εισαγωγή στη σκέψη των πατέρων της Ορθοδόξου Εκκλησίας*, εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1992
- Ζάχαρου, Αρχιμ. *Αναφορά στην θεολογία του Γέροντος Σωφρονίου*, Ι. Μ. Προδρόμου, Essex, Αγγλία 2000.
- Ζαχαρία - *Ο Άγιος Γρηγόριος Παλαμάς στην ιστορία και το παρόν*, Πρακτικά διεθνών επιστημονικών συνεδριών Αθηνών και Λεμεσού, εκδ. Ι. Μ. Μονή Βατοπαιδίου, Άγιον Όρος 2000.
- *La Philocalie*, Introduction par Clément, Olivier, Traduit par Jacques Touraille, Ed. Desclée de Brouwer 1995.
- Ψευτογκά, Βασιλείου *Λόγος σαρκωμένος-Εκκλησία-Ευχαριστιακός λόγος*, εκδ. Κυρομάνος, Θεσσαλονίκη 1998.

Σημειώσεις

¹ Βλ. Ζάχαρου, Αρχιμ. Ζαχαρία, «Ο ησυχασμός του Αγίου Γρηγορίου του Παλαμά και η ασκητική των ανατολικών θρησκείων», στο *Ο Άγιος Γρηγόριος Παλαμάς στην ιστορία και το παρόν*, Πρακτικά διεθνών επιστημονικών συνεδριών Αθηνών και Λεμεσού, εκδ. Ι. Μ. Μονή Βατοπαιδίου, Άγιον Όρος 2000, σ. 277, ακόμη και το άρθρο του Ερζεγοβίνης, Αθανασίου, «Η περί θεώσεως διδασκαλία του Αγίου Γρηγορίου Παλαμά», ό. π., σ. 454.

² *Ματθ.* 5, 13.

³ *Λκ.* 17, 20-21.

⁴ *Α' Κορ.* 1, 30 · *Α' Θεσ.* 4, 3-4 και *7· Εβρ.* 12, 14.

⁵ Βλ. Βλάχος, Ιερόθεος, *Εκκλησιαστικό Φρόνημα*, Β' έκδοση 1993, σ. 179.

⁶ Εφραίμ Αρχιμ., Καθηγουμένου Ι. Μ. Μ. Βατοπαιδίου, «Πρόλογος», στο *Ο Άγιος Γρηγόριος Παλαμάς στην ιστορία και το παρόν*, Πρακτικά διεθνών επιστημονικών συνεδριών Αθηνών και Λεμεσού, εκδ. Ι. Μ. Μονή Βατοπαιδίου, Άγιον Όρος 2000, σ. 8.

⁷ *Ματθ.* 5, 8.

⁸ Βλ. Βλάχος, Μητροπολίτης Ιερόθεος, ό. π., σ. 178-9.

⁹ Βλ. *τροπάριον Αγίου Ανθίμου*, 3^η Σεπτεμβρίου.

¹⁰ Βλ. *τροπάριον οσίου Κυριάκου*, 29^η Σεπτεμβρίου.

¹¹ *La Philocalie*, Introduction par Clément, Olivier, Traduit par Jacques Touraille, Ed. Desclée de Brouwer 1995, σ. 8.

¹² *La Philocalie*, Introduction par Clément, Olivier, ό. π., σ. 689 ; Βλ. Τσάμη Δημητρίου, *Εισαγωγή στη σκέψη των πατέρων της Ορθοδόξου Εκκλησίας*, έκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 343 : «Η «πρακτική φιλοσοφία» των Ελλήνων Πατέρων είναι διαφορετική από την πρακτική ζωή, όπως την εννοούμε σήμερα. Η «πράξις» ή «πρακτική φιλοσοφία» των Πατέρων αναφέρεται μόνο στις ενέργειες, οι οποίες συντελούν στην κάθαρση της ανθρώπινης ψυχής από το ρύπο της αμαρτίας, για να γίνει η ψυχή ενάρετη. Το τελευταίο αυτό είναι απαραίτητη προϋπόθεση, για να πετύχει η ψυχή τη «θεωρία» ή «θεολογίαν» ή «θεογνωσία», οι οποίες συμπεριλαμβάνουν την αληθινή κατανόηση των έργων και του λόγου του Θεού, όπως και το τελειότερο που μπορεί να επιθυμήσει ο άνθρωπος, τη θεωρία του Θεού με την ομοίωση προς αυτόν ». Βλ. ακόμη υποσημ. 32, σ. 343: «Η σύνδεση ελληνικών φιλοσοφικών θεωριών για τη θεωρητική και πρακτική ή πολιτική ζωή με τη χριστιανική πνευματική σκέψη συντελέστηκε στην Αλεξάνδρεια από τον Ωριγένη, που βρίσκει την ανωτερότητα της θεωρητικής ζωής στη διήγηση για το πρακτικό ενδιαφέρον για τον Ιησού της αδελφής του Λαζάρου Μάρθας και στην ήσυχη ακρόαση της διδασκαλίας του Κυρίου από τη Μαρία (Λκ. 10, 38-42)».

¹³ Γρηγορίου Παλαμά, ΕΠΕ, *Έργα*, τόμ. 8^{ος}, σ. 17.

¹⁴ Μαξίμου Ομολογιτού, *Μυσταγωγία*, κεφ. ΚΒ-ΚΓ.

¹⁵ Βλ. Ψευτογκά, Βασιλείου, *Λόγος σαρκωμένος-Εκκλησία-Ευχαριστιακός λόγος*, εκδ. Κυρομάνος, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 279.

¹⁶ Γρηγορίου Παλαμά, ΕΠΕ, *Έργα*, τόμ. 10, σ. 404-6.

¹⁷ Βλ. Βλάχος, Μητροπολίτη Ιεροθέου, *Ο Άγιος Γρηγόριος Παλαμάς ως Αγιορείτης*, σ. 355-6.

¹⁸ Βλ. Θεοδώρου, Α., *Η περί του ανθρώπου διδασκαλία των Ελλήνων Πατέρων*, Αθήνα 1956, σ. 119.

¹⁹ Τσάμη Δημητρίου, ό. π., σ. 341. «Και βούλεσθαι καλώς δέχεται της παρά Θεού βοήθειας» Γρηγορίου Θεολόγου, *Λόγος 37^{ος}*, 12, PG 36, 297. Βλ. Τσάμη, Δ., ό. π., σ. 341.

²⁰ Γρηγορίου Παλαμά, Ομ. 56, 7, εκδ. Οικονόμου, Αθήνα 1861, σ. 207-8. Βλ. Αλφεγιέβ, Ηγουμένου Ιλαρίωνος, «Το πατερικό υπόβαθρο της διδασκαλίας του αγίου Συμεών του Νέου Θεολόγου και του αγίου Γρηγορίου Παλαμά περί θεώσεως του ανθρώπου», στο *Ο Άγιος Γρηγόριος Παλαμάς στην ιστορία και το παρόν*, Πρακτικά διεθνών επιστημονικών συνεδριών Αθηνών και Λεμεσού, εκδ. Ι. Μ. Μονή Βατοπαιδίου, Άγιον Όρος 2000, σ.107-8. Εξάλλου, Ο Θεόγνωστος λέει χαρακτηριστικά: « Quand tu mènes à bien la pratique des vertus, ce n'est pas par elle, et par elle seule, que tu pourrais t'approcher de l'impassibilité, afin de prier en toute pureté et hors de toute distraction, si à l'intelligence ne succèdent pas les contemplations spirituelles de la connaissance éclairante et de la compréhension des êtres, par lesquelles, ailée et illuminée, l'intelligence elle-même, dans l'amour totalement épris de la vraie prière, s'élève, en se déployant, vers les lumières auxquelles elle est apparentée, celles des ordres immatériels d'en haut, et de la, autant qu'il est possible, se porte vers la grande lumière du triple soleil de la trinité, dans la divine Origine », *La Philocalie*, Introduction par Clément, Olivier, ό. π., σ. 626.

- ²¹ Γρηγορίου Παλαμά, *Λόγος αποδεικτικός*, 2, 78, Συγγράμματα, τόμ. 2^{ος}, σ. 149.
- ²² Βλ. Τσάμη Δημητρίου ό. π., σ. 341 και Θεοδώρου, Α., ό. π., σ. 119.
- ²³ Γρηγορίου Παλαμά, Ομ. 53, 52, Έργα, ΕΠΕ, τόμ. 11^{ος}, σ. 328. Βλ. Παντελεήμονος, Μητροπολίτη Ξάνθη, «Η Θεοτόκος ως πρότυπο τελειώσεως του ανθρώπου κατά τον άγιο Γρηγόριο τον Παλαμά», στο *Ο Άγιος Γρηγόριος Παλαμάς στην ιστορία και το παρόν*, Πρακτικά διεθνών επιστημονικών συνεδριών Αθηνών και Λεμεσού, εκδ. Ι. Μ. Μονή Βατοπαιδίου, Άγιον Όρος 2000, σ. 83. Βλ. Βλάχου, Ιερόθεου, *Μικρά Είσοδος*, Εκδ. Αποστολική Διακονία, Αθήνα 1992, σ. 85.
- ²⁴ Βλάχου, Ιερόθεου, *Μικρά Είσοδος*, ό. π., σ. 50.
- ²⁵ Βλ. *Β' Πετ.* 1, 16-21. Βλάχου, Ιερόθεου, *Μικρά Είσοδος*, ό. π., σ. 78.
- ²⁶ Βλ. *Β' Κορ.* 12, 1-9.
- ²⁷ *Β' Κορ.* 7, 1.
- ²⁸ «Ίνα γένωμαι τοσούτον Θεός όσον εκείνος (ο Χριστός) άνθρωπος» *Λόγος* 29^{ος}, 19, 9-10. Στην Συριακή παράδοση, η ιδέα περί θεώσεως αναπτύχθηκε κυρίως από τον Εφραίμ; ο Θεός δημιούργησε τον άνθρωπον για να γίνει ένας «κτιστός θεός». *Ομιλία περί πίστεως*, 3, 31-32.
- ²⁹ Γρηγορίου Θεολόγου *Λόγος* 38^{ος}, 12, PG 36, 324CE. Χρήστου, Παναγιώτου, Γρηγορίου Παλαμά, *Έργα*, Εισαγωγή, ΕΠΕ, τόμ. 8^{ος}, σ. 16, 136.
- ³⁰ Βλ. Τσάμη, Δημητρίου, ό. π., σ. 347. Cf. Gross, *La divinisation du Chrétien d'après les pères grecs*, p. 244. Αλφεγιέβ, Ηγουμένου Ιλαρίωνος, ό. π., σ. 97. Βλ. Dalamis, I-H, στο *Dictionnaire de Spiritualité*, τόμ. 3^{ος}, σ. 1382-1383.
- ³¹ Βλάχου, Ιερόθεου, *Μικρά Είσοδος*, ό. π., σ. 25.
- ³² Αλφεγιέβ, Ηγουμένου Ιλαρίωνος, ό. π., σ. 101. Βλ. Lot-Borodine, M., *La déification de l'homme selon la doctrine des pères grecs*, Paris 1970, σ. 2.
- ³³ Ευδοκίμου, Παύλου, *Η Ορθοδοξία*, σ. 148.
- ³⁴ Γρηγορίου Παλαμά, *Έργα*, ΕΠΕ τόμ. 2^{ος}, σ. 108.
- ³⁵ Γρηγορίου Παλαμά, *Έργα*, ΕΠΕ τόμ. 2^{ος}, σ. 108.
- ³⁶ Γρηγορίου Παλαμά, *Έργα*, ΕΠΕ τόμ. 2^{ος}, σ. 108.
- ³⁷ *La Philocalie*, Introduction par Olivier Clément, ό. π., σ. 626.
- ³⁸ *Β' Κορ.* 7, 1. Βλ. Γρηγορίου Θεολόγου, *Λόγος*, 38, 12 PG 36, 324 CE. Γρηγορίου Παλαμά, Έργα, ΕΠΕ, τόμ. 8, Εισαγωγή Χρίστου Παναγιώτη, σ. 16 και 136.
- ³⁹ Γρηγορίου Παλαμά, *Έργα*, ΕΠΕ τόμ. 2, σ. 478. Βλ. Βλάχος, Μητροπολίτη Ιεροθέου, *Ο Άγιος Γρηγόριος Παλαμάς ως Άγιορείτης*, ό. π., σ. 358.
- ⁴⁰ *Α' Βασ.* 18, 36-38. Ο Θεόγνωστος λέει: « Je te dis ici une parole paradoxale, et ne t'étonne pas : il est un mystère qui s'accomplit secrètement entre Dieu et l'âme. Ce mystère touche aux degrés les plus hauts : la purification parfaite, l'amour et la foi. Quand l'homme réconcilie jusqu'au bout s'est uni à Dieu dans l'intimité par la prière et la contemplation continuelles, alors Elie ferme le ciel en empêchant la pluie et brûle par le feu céleste le sacrifice, Moïse ouvre la mer et, en étendant les mains renverse Amalek, Jonas est sauvé du monstre marin et de l'abîme. Car celui qui été jugé digne de lui, mène Dieu, qui aime tellement l'homme, là où il veut, même s'il est encore dans la chair, mais il a dépassé la mesure de corruption et de la condition mortelle car il comprend la mort comme un sommeil commun, qui l'envoie de manière agréable vers ce qu'il espère », *La Philocalie*, Introduction par Olivier Clément, ό. π., σ. 631.
- ⁴¹ Γρηγορίου Παλαμά, *Υπέρ των ιερώς ησυχάζόντων*, Ομ. 1, 1, 4.
- ⁴² *Ακ.* 10, 42.
- ⁴³ Γρηγορίου Παλαμά, *Προς μοναχή Ξένη*, κεφ. 22, ΕΠΕ, Έργα, τόμ. 8^{ος}, σ. 370.
- ⁴⁴ Παντελεήμονος, Μητροπολίτη Ξάνθη, ό. π., σ. 79, 83.
- ⁴⁵ «Πάσι διδομένη τε και ορωμένη τοις δι' αγαθοεργίας ακριβώς και διά προσοχής ειλικρινούς...», Γρηγορίου Παλαμά, *Έργα*, ΕΠΕ, τόμ. 10^{ος}, Ομ. 34, σ. 370.
- ⁴⁶ Γρηγορίου Παλαμά, *Έργα*, ΕΠΕ, τόμ. 1^{ος}, σ. 52. Βλ. Παντελεήμονος, Μητροπολίτη Ξάνθη, ό. π., σ. 83-84.
- ⁴⁷ Βλ. Ware, Καλλίστου (επισκόπου Διοκλείας), *Η σημασία του Αγίου Γρηγορίου του Παλαμά για την σημερινή Δύση*, στο *Ο Άγιος Γρηγόριος Παλαμάς στην ιστορία και το παρόν*, Πρακτικά διεθνών επιστημονικών συνεδριών Αθηνών και Λεμεσού, εκδ. Ι. Μ. Μονή Βατοπαιδίου, Άγιον Όρος 2000, σ. 159.
- ⁴⁸ *Ακ.* 10, 42.